Noematologia lui B.P. Hasdeu: o anticipare a skeologiei lui E. Coşeriu

În memoria lui Cicerone Poghirc (1928–2009), care a evidenţiat, ca nimeni altul, genialitatea şi actualitatea lui B. P. Hasdeu ca lingvist şi filolog.

Cristinel MUNTEANU*

Key-words: *B.P. Hasdeu, noematology, E. Coseriu, skeology, latent ideas, knowledge of things, knowledge of language*

0. După ce a fost publicată (în 1968), monografia scrisă de Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, a fost caracterizată, în general, în termeni elogioşi. Notă discordantă au făcut însă două recenzii (apărute în 1969)[1] ce-l aveau ca autor pe Iorgu Iordan, care (şi cu alte ocazii, de altfel) a încercat să minimalizeze mai toate meritele lui Hasdeu referitoare la lingvistică. Iritat de faptul că – sub pretextul lipsurilor respectivei cărţi – Iordan ataca valoarea excepţională a teoriilor lui Hasdeu, Poghirc a răspuns într-un articol, punct cu punct, la criticile/ obiecţiile formulate de Iordan.

0.1. Nu mă interesează aici polemica în cauză (continuată de Iordan într-un alt articol), ci reafirmarea (şi cu acest prilej) a convingerii lui Poghirc, după care „Hasdeu este, într-adevăr, autorul unor idei mari şi adevărate" (Poghirc 1970: 165). De altminteri, respingând o altă imputare, Cicerone Poghirc preciza că (în amintita monografie) nu s-a manifestat critic faţă de Hasdeu, tocmai pentru că a urmărit să selecteze doar acele „idei mari şi metode ingenioase, care şi astăzi, după mai bine de jumătate de veac, se dovedesc juste şi fructuoase" (*ibid*.).

0.2. De o astfel de idee justă şi fructuoasă – pe care C. Poghirc nu avea cum să o sesizeze acum 45 de ani – intenţionez să mă ocup în acest material de natură exegetică. Este vorba despre propunerea pe care Hasdeu a făcut-o cu privire la întemeierea unei ştiinţe lingvistice, *noematologia*, propunere care anticipează un alt proiect ştiinţific, de dată mai recentă, *skeologia*, aparţinându-i unui alt lingvist român genial, Eugeniu Coşeriu. Aşa cum se întâmplă în asemenea demersuri recuperatorii (şi, mai ales, fiindcă teoria coşeriană este insuficient cunoscută la noi),

* Universitatea „C. Brâncoveanu" din Piteşti, România.

[1] În „România literară", nr. 2 din 9. I. 1969, p. 1 şi 12 (*Despre reconsiderarea trecutului cultural*) şi în „Limba română", anul XVIII, 1969, nr. 3, p. 285–291.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

se cuvine să procedăm invers: trebuie să începem cu prezentarea chestiunii pe care o căutăm la precursori, adică – în cazul de faţă – a *skeologiei*.

1. În mai multe locuri, Eugeniu Coşeriu vorbeşte despre necesitatea constituirii unei discipline al cărei obiect să fie acela de a determina contribuţia «cunoaşterii lucrurilor» la vorbire. Pentru aceasta, el a propus numele de *skeologie lingvistică*, de la cuvântul grecesc σκεῦος, care înseamnă 'lucru' (vezi, de pildă, Coseriu 1992: 148).

1.1. Chiar dacă o astfel de disciplină reprezintă în continuare un deziderat, în lucrările lui Coşeriu vom întâlni, totuşi, numeroase exemplificări ce ţin de această *skeologie lingvistică*, mai ales în locurile în care savantul a combătut confuziile pe care unii lingvişti le fac între cuvinte şi lucruri, între cunoaşterea limbii şi cunoaşterea lucrurilor (sau a credinţelor şi ideilor – adevărate sau false – referitoare la «lucruri»). De pildă, Coşeriu îl menţiona în prelegerile sale pe K. Vossler care susţinuse că un cuvânt precum *cal*, bunăoară, prezintă semnificaţii diferite la diverşi vorbitori (un copil care a văzut calul doar la circ, un ţăran, un călăreţ etc.). În realitate, presupunerea lui Vossler era falsă, fiindcă pentru toţi vorbitorii cuvântul *cal* înseamnă acelaşi lucru (semnificaţia este obiectivă); numai experienţa fiecăruia în raport cu animalul «cal» este diferită.

1.2. Uşor de făcut în teorie, deosebirea dintre cuvinte şi lucruri nu mai apare la fel de facilă şi în practică. Studiind lexicul, trebuie să ne întrebăm tot timpul, pentru fiecare caz în parte, „ce este dat de conţinuturile limbii ca atare şi ce se datorează, în schimb, experienţei lumii extralingvistice" (Coseriu 1970: 189). Dar la ce se referă, mai precis, această „cunoaştere a lucrurilor"? Coşeriu oferă unele lămuriri: nu ar fi vorba aici de „cunoaşterea ocazională şi situaţională a stărilor de lucruri", ci de „cunoaşterea lucrurilor în mod universal valabilă sau cel puţin comună multor vorbitori (şi care întotdeauna devine efectivă în activitatea vorbirii)" (*ibid*.). Este destul de dificil de identificat o matrice sau un ansamblu a(l) acestor reguli/ aspecte comune universal valabile, însă de existenţa lor n-ar trebui să se mai îndoiască nimeni. Fenomenul poligenezei, de pildă, alimentat de experienţe asemănătoare, este un argument în acest sens.

1.3. Cunoaşterea lucrurilor şi a ideilor/opiniilor despre lucruri acţionează în permanenţă în funcţionarea lexicului, numai că trebuie stabilit exact la ce niveluri şi în ce circumstanţe se produce respectiva intervenţie. După cum a demonstrat-o Coşeriu în câteva studii exemplare (vezi, de exemplu, Coseriu 1976), cunoaşterea lucrurilor intervine, înainte de toate,

> în interpretarea cuvintelor compuse şi a derivatelor a căror funcţie designativă ar putea fi ambiguă (din punctul de vedere al sistemului ori întrucât conţine forme ambigue). […] Aceste determinări ale desemnării prin intermediul «lucrurilor» pot conduce la o fixare a semnificatului în planul *normei* limbii (Coseriu 1966: 105, trad. mea, C.M.).

Pentru a sublinia însemnătatea metodologică şi utilitatea practică ale distincţiei dintre «semnificat» şi «desemnare», dar şi ale deosebirii dintre cunoaşterea limbii şi cunoaşterea lucrurilor, se poate apela la un sugestiv paragraf coşerian referitor chiar la problema compuselor:

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

> Compusele implică, desigur, o relaţie «sintactică», o structură similară enunţului, dar mult mai generală şi mai abstractă. Astfel, de exemplu, germ. *Holzkiste* implică doar indicarea faptului că este vorba de o specie de *kiste* «cutie», şi nu de o specie de *Holz* «lemn» sau «lemn de foc» şi că conţinutul «cutie» este determinat sintactic într-o manieră foarte generală de conţinutul «lemn»; tipul şi modalitatea acestei determinări – şi anume dacă ar trebui să fie «de lemn», «pentru lemn», «cu lemn» etc. – rămân, totuşi, din punctul de vedere al sistemului limbii, total nedeterminate. În interpretarea compuselor – lăsând la o parte posibilele fixări prin normă – trebuie distinse, mai exact, trei faze în mod raţional succesive şi care corespund contribuţiei sistemului limbii, cunoaşterii generale şi cunoaşterii «actuale» a lucrurilor şi a stărilor lucrurilor extralingvistice. În cazul germ. *Holzkiste*, se ştie că pentru sistemul limbii germane este vorba doar de o «cutie» care are de-a face cumva cu «lemnul»; dar apoi avem o restricţie dată de cunoaşterea generală a lucrurilor: anumite posibilităţi («de lemn», «pentru lemn», «cu lemn») se admit, în timp ce altele rămân excluse (astfel, de pildă, este foarte dificil ca *Holzkiste* să desemneze o «cutie care funcţionează cu ajutorul forţei lemnului»; cf., în schimb, *Windmühle* «moară de vânt», *Wassermühle* «moară de apă»); şi doar prin cunoaşterea «stării de lucruri actuale» se poate alege o posibilitate determinată (de exemplu, «aus Holz», «de lemn»), între cele admise de cunoaşterea generală a lucrurilor (Coseriu 1970: 203–204; cf. şi *ibid*.: 195–196; trad. mea, C.M.)[2].

2. Să vedem acum ce descoperim din toate acestea la precursorul lui Coşeriu. Însă, pentru a recepta corect ideile lui Hasdeu, este nevoie să prezint, mai mult sau mai puţin concis, întregul context în care ele apar. Ceea ce ne interesează se găseşte într-un articol publicat de Hasdeu, în 1882, în revista „Columna lui Traian", articol intitulat *Un nou punct de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative*.

2.1. Articolul în cauză cuprinde patru secţiuni. În prima parte, Hasdeu admite, înainte de toate, distincţia dintre *linguistica pură* şi *linguistica aplicată*[3]. Despre *linguistica pură*, Hasdeu afirmă că studiază limba la fel cum studiază „«botanica pură» vegetaţiunea", adică fără să se preocupe de utilitatea practică a vreunui cuvânt („dacă un cuvânt poate avea sau nu vreo însemnătate istorică, juridică, economică şi aşa mai încolo" [Hasdeu 1882: 20]). Altfel spus, această ştiinţă „studiază «limba» pentru «limbă», fără nicio altă preocupaţiune străină" (*ibid*.: 22)[4]. În schimb, *linguistica aplicată* ia în consideraţie acele fapte de limbă a căror cercetare poate lumina diverse aspecte ale altor domenii. Aşa cum în cadrul *botanicii aplicate* există o *botanică medicală* care „studiază ierburile din punctul de vedere terapeutic sau farmacologic" şi o *botanică agricolă* care „se consacră plantelor celor utile agronomului", la fel şi în cadrul lingvisticii aplicate ar exista (sau ar fi justicate) o lingvistică *medicală* şi o lingvistică *agricolă*, „dacă se apucă cineva a trage din analiza cuvintelor conclusiuni relative la istoria medicinei sau a agriculturei" (*ibid*.: 20).

[2] Pentru o prezentare mai detaliată a skeologiei coşeriene (ce corespunde, într-o măsură – după acelaşi savant –, şi etnolingvisticii [vezi Coşeriu 1981/1994]), în raport cu probleme care ţin de frazeologie şi de (socio)terminologie, vezi Munteanu 2013: 110-112 şi 116-118.

[3] Termenii aceştia – precizează Hasdeu – se pare că au fost introduşi de un anume Bernhardi, pe la începutul secolului al XIX-lea, dar la acest specialist termenii erau folosiţi într-o cu totul altă accepţie (una mai degrabă retorică).

[4] Să ne reamintim că aceasta („limba în sine şi pentru sine") este o exigenţă a lingvisticii, aşa cum avea să o teoretizeze mai târziu Ferdinand de Saussure.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

Mai observă Hasdeu că majoritatea lingviştilor (printre care şi Max Müller) „scapă cu desăvârşire din vedere distincţiunea cea fundamentală între «Linguistica pură» şi «Linguistica aplicată»” (*ibid*.: 21). Pe de altă parte, lingvistul român se arată scandalizat de opinia lui D. Whitney, după care nu este nevoie „«de a se indica diferitele părţi ale ştiinţei limbei şi de a se preciza hotarele şi relaţiunile lor reciproce»” (*ibid*.: 22).

2.2. În consecinţă, după ce trece în revistă diverse propuneri (ale unor lingvişti precum Schleicher, Pott, Haase, Baudouin de Courtenay, Heyse, Steinthal etc.) de divizare a *linguisticei pure* în mai multe sau mai puţine ramuri, propuneri pe care le examinează critic, Hasdeu vine – în partea a doua a articolului – cu propriile distincţii operate în cadrul acestei ştiinţe, obţinând trei ramuri:

1) „*Glotică*, altfel linguistică pozitivă sau gramatică comparativă”;

2) „*Glosologie*, altfel linguistică transcedentală sau filosofia limbei”;

3) „*Glosografie*, altfel linguistică descriptivă sau clasificaţiunea limbilor” (*ibid*.: 24)[5].

După alte menţiuni critice cu privire la Heyse şi Steinthal, Hasdeu anunţă că este preocupat, deocamdată, în special, de „aşa-zisa gramatică comparativă, adecă ceea ce noi preferim a numi Glotică” (*ibid*.: 25).

2.3. A treia parte este rezervată unui inventar de lucrări reprezentând „Literatura Gloticei” (18 titluri, dintre care unele sunt comentate succint). Ultima parte a lucrării, cea de-a patra, prezintă cea mai mare importanţa pentru discuţia de faţă. Aici Hasdeu încearcă să corecteze împărţirea cvadripartită pe care Schleicher a făcut-o în cadrul gloticii: *fonologia, morfologia, ideologia* (sau *semasiologia*) şi *sintaxa*. Dat fiind faptul că însuşi Schleicher susţinea că „în producţiunea limbei sunt trei factori esenţiali: *son, formă* şi *sens*”, Hasdeu consideră că lingvistul german, pentru a fi consecvent cu propriile distincţii, ar fi trebuit să deosebească şi alte discipline. De pildă,

> admiţând *sintaxa*, adecă doctrina *propositiunii*, el a uitat *lexiologia* [sic], adecă doctrina cuvântului, λέξις, privit ca ceva întreg, după cum ca ceva întreg se priveşte în sintaxă propositiunea (Hasdeu 1882: 28).

2.3.1. Dar nici împărţirea gloticii în cinci discipline nu i se pare suficientă lingvistului român; de aceea, el justifică necesitatea unei alte discipline, *noematologia*, pornind de la următoarele considerente:

> Graiul este un mijloc de înţelegere mutuală. O înţelegere mutuală se operă însă nu numai prin sensul cel expres care constituă obiectul *semasiologiei*, ci mai mult încă printr-un sens ascuns, lăsat fără expresiune, subînţeles, care se manifestă mai cu deosebire în sintaxă. Dindată ce după morfologie sau după lexiologie noi punem doctrina separată a semnificaţiunii, care resultă d’a-dreptul din studiul formelor gramaticale şi al cuvintelor, urmează dară ca după sintaxă să punem cu acelaşi drept o doctrină separată pentru ceea ce Bréal a numit atât de bine «idei latente»; [20*] o

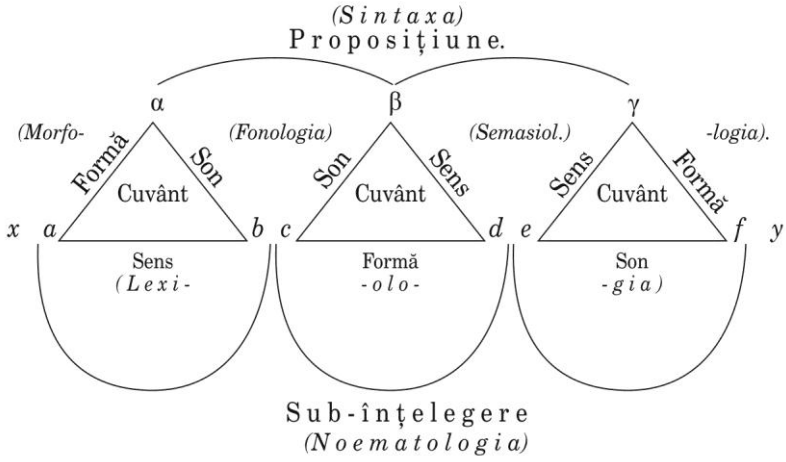
[5] Această distincţie tripartită fusese deja făcută de Hasdeu cu un an înainte, în *Principie de linguistică*, unde discutase *in extenso* şi despre termenii meniţi să desemneze adecvat ştiinţa generală a limbii şi diversele ei ramuri (vezi Hasdeu 1881/1984: 37-39).

[*] Nota de subsol nr. 20 din studiul lui Hasdeu este: „Bréal, *Mélanges de Linguistique*, Paris, 1877, p. 295–322”.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

doctrină căreia, în lipsă de alt termen, noi îi vom zice *noematologie*, de la νόημα «cugetare intenţională». Numai această importantisimă doctrină a *subînţelegerii* ne explică, de exemplu, pentru ce chinezul *şèn háo wâng*, literalmente «virtute – a iubi – rege», poate să traducă cu perfecţiune pe latinul *virtutem amat rex*, deşi îi lipseşte orice formă de acuzativ, de nominativ, de a treia persoană etc. (*ibid*.: 28).

După toate aceste precizări, Hasdeu reprezintă „totalitatea gloticei", schematic, într-o figură (*ibid*.: 29) foarte sugestivă:

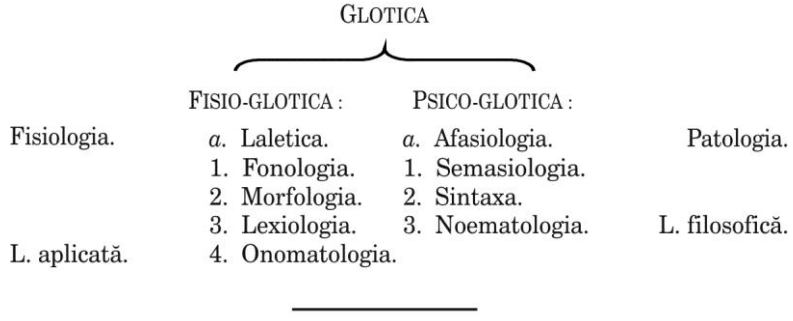

2.3.2. Conştient de importanţa propunerilor sale, Hasdeu oferă o serie de justificări suplimentare menite să pună în evidenţă şi mai bine rolul noematologiei. Le reproduc integral, fiindcă nu vreau să alterez, prin parafrazare sau rezumare, mecanismul gândirii hasdeiene:

> După cum o formă gramaticală nu este decât o construcţiune sintactică condensată, tot aşa sensul cel expres nu este decât o condensare a ideei latente. Noematologia se rapoartă la semasiologie întocmai ca sintaxa la morfologie. Ideea latentă şi construcţiunea sintactică sânt cele două principie primitive psichice oarecum *fluide*, al cărora contact cu sonul, ca materie sau element *solid*, a închegat o porţiune din ele în sens expres şi în formă gramaticală, dând astfel naştere cuvântului. Închegarea poate diferi prin volum şi prin densitate. Uneori este chiar anevoie a deosebi o formă gramaticală sau un sens expres de o construcţiune sintactică sau de o idee latentă, de pildă în graiurile cele zise polisintetice sau incorporative din America, în cari o propositiune, fie cât de lungă, ne apare ca o singură vorbă; dar tocmai aceasta dovedeşte şi mai bine identitatea cea originală [sic] între morfologie şi sintaxă pe de o parte, între semasiologie şi noematologie pe de altă. Închegarea cea parţială fiind o dată realisată pe o scară mai mult sau mai puţin vastă, grămădindu-se adecă vocabularul unui grai, mai rămâne o porţiune ne'nchegată: sintaxa şi noematologia, cari conservă o continuă acţiune din afară asupra elementelor celor cristalizate, rolul sintaxei consistând în a lega în propositiune puncturile α-β-γ din figura de mai sus, rolul noematologiei – în a completa prin subînţelegere lacunele de sens între puncturile *x-a, b-c, d-e, f-y*. Şi fiindcă ambele, noematologia şi sintaxa, lucrează din afară, din sfera cea rămasă fluidă, lucrarea ambelor se confundă, de unde resultă că elementul mai vag al subînţelegerii se învederează mai cu seamă prin elementul mai plastic al propositiunii (*ibid*.: 29-30).

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

2.3.3. În conformitate cu aceleaşi criterii şi principii, Hasdeu adaugă la cele şase discipline de mai sus şi *onomatologia*, care, în viziunea sa, ar trebui să se ocupe de numele proprii[6]. În orice caz, la sfârşitul articolului său, savantul român este în măsură să alcătuiască o altă figură (*ibid*.: 31), în care disciplinele lingvistice deosebite sunt mai precis încadrate (în funcţie de modul în care precumpăneşte fie factorul fizic, fie factorul psihic).

Nu mi-am propus să evaluez aici şi justeţea acestei clasificări (din lipsă de spaţiu şi fiindcă nu acesta este scopul principal al lucrării mele). Remarc însă că efortul lui Hasdeu în direcţia coerenţei şi a sistematizării unitare este unul admirabil chiar şi astăzi.

3. După cum s-a observat deja, Hasdeu l-a indicat pe Michel Bréal ca punct de plecare pentru determinarea obiectului noematologiei. În consecinţă, este absolut necesar să vedem ce a spus lingvistul francez în această privinţă în amplul articol *Les idées latentes du langage*, bazat pe o prelegere ţinută în 1868 la Collège de France.

3.1. Încredinţat că „le langage laisse une part énorme au sous-entendu", Bréal a decis să desemneze această zonă a „subînţelesurilor" prin termenul de *idei latente*:

> En terme de grammaire, on appelle *ellipse* l'omission d'un mot nécessaire au sens de la phrase. Mais ce n'est point de cette sorte d'ellipse que je me propose de vous entretenir: celle dont je veux vous parler est d'une nature plus cachée. Elle a son siége dans le corps des mots, et on pourrait l'appeler *ellipse intérieure*, s'il ne valait pas mieux désigner cet ordre de phénomènes sous le nom plus général d'*idées latentes du langage* (Bréal 1868/1882: 301).

Nu este lipsit de relevanţă să precizez că Bréal caută să demonstreze existenţa acestor „idei latente" mai ales cu ajutorul derivatelor şi al compuselor (din diverse

[6] Justificarea este următoarea: „Din cimentare între *son*, *formă* şi *sens* se plăzmuieşte *cuvântul*, care ni se presintă de asemenea sub două aspecturi: sub cel fluid, ca «cuvânt comun», obiect al *lexiologiei*, şi sub cel condensat, ca «nume propriu», obiect al *onomatologiei*." (Hasdeu 1882: 30). Este interesant că Hasdeu susţine existenţa aceluiaşi raport *fluid – condensat* şi în planul sunetului (*sonului*): „Primul membru al triadei, *sonul*, se deduplică şi el în realitate, anume în son nearticulat sau fluid, adecă confus, şi în son articulat sau condensat, adecă clar, dintre cari cel de'ntâiu, condensându-se în parte ca son articulat, nu încetează niciodată cu desăvârşire de a figura în graiul uman." (*ibid*.). Însă, întrucât evoluţia fonetică a limbajului omenesc din momentul desprinderii de ţipetele animalelor nu fusese satisfăcător studiată, lingvistului român i se pare riscantă constituirea unei alte doctrine (în afara fonologiei) care să aibă în vedere „teoria sonului nearticulat". În orice caz, este remarcabil „izomorfismul" constatat de lingvistul român la fiecare dintre nivelurile luate în consideraţie.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

limbi)[7]. Exemplele sunt numeroase şi dovedesc din plin punctul de vedere susţinut de savantul francez. Totuşi, din punct de vedere teoretic, progresul rămâne la acest stadiu. Nu ni se arată cum funcţionează efectiv această cunoaştere prin „idei latente". Bréal afirmă, pur şi simplu, că „l'esprit pénètre la matière du langage et en remplit jusqu'aux vides et aux interstices" (*ibid*.: 322).

3.2. Dar Bréal nu-şi încheie articolul respectiv înainte de a mai sublinia încă două chestiuni foarte importante, şi anume (α) faptul că limbile pot diferi şi prin ceea ce „sub-înţeleg" (adică prin ceea ce Coşeriu a numit ulterior *saber idiomático extralingüístico*) şi (β) că sarcina cea mai elevată a filologiei comparative este aceea de a ne ajuta să înţelegem principiile generale ale gândirii omeneşti (principii care, după Coşeriu, ţin de un tip de cunoaştere pe care a numit-o *saber elocucional*):

> Puisque les idiomes ne sont point d'accord en ce qu'ils expriment, ils peuvent différer aussi par ce qu'ils sous-entendent. Il ne suffit point, pour se rendre compte de la structure d'une langue, d'analyser sa grammaire et de ramener les mots à leur valeur étymologique. Il faut entrer dans la façon de penser et de sentir du peuple. C'est à cette condition seulement que la philologie comparative répondra à son objet le plus élevé, qui est de nous aider à comprendre les opérations de la raison humaine, et à découvrir les lois historiques de son développement (*ibid*.).

După cum se vede, meritul lui Hasdeu este unul foarte însemnat. El a înţeles importanţa concepţiei lui Bréal şi a propus o disciplină aparte pentru studiul „ideilor latente" (adică pentru „sensul lipsit de formă"), *noematologia*, pe care a încercat să o justifice într-un mod destul de original, în pofida faptului că nu a conştientizat limpede deosebirea dintre semnificat şi desemnare sau dintre cunoaşterea limbii şi cunoaşterea „lucrurilor", distincţii pe care abia Coşeriu le va face cu toată claritatea.

4. Este cazul să ne întrebăm de ce nu a făcut chiar Coşeriu legătura între *noematologia* lui Hasdeu şi *skeologia* pe care a propus-o el însuşi. Probabil, fiindcă nu a avut posibilitatea să citească integral articolul lui Hasdeu (o raritate bibliografică, de altfel[8]). Informaţiile pe care le avea despre noematologie provin („la a doua mână") de la Lazăr Şăineanu, care, preocupat de „locul semasiologiei în sfera ştiinţelor filologice", prezentase, prin intermediul unor citate clasificarea făcută de profesorul său (vezi Şăineanu 1887/1999: 8-9).

4.1. Într-adevăr, într-o lucrare dedicată lingvisticii şi semanticii lui Bréal, iată ce spune Coşeriu însuşi într-o notă de subsol (simţind nevoia, totuşi, de a lămuri, fie şi în treacăt, ce este noematologia):

[7] Bréal (1868/1882: 301-312) pune în paralel şi exemple precum fr. *pommier* (derivat) şi germ. *Apfelbaum* (compus), adică exact tipul de fapte care i-au permis lui Coşeriu să distingă între *compunerea prolexematică* (care cuprinde şi unele derivate „tradiţionale") şi *compunerea lexematică*.

[8] La fel, într-un articol dedicat contribuţiilor lui Şăineanu cu privire la semasiologie, Rudolf Windisch menţionează (tot „la a doua mână", după Şăineanu) clasificarea disciplinelor lingvistice făcută de Hasdeu, apreciind că Şăineanu ar fi putut renunţa la respectiva taxonomie (care, după părerea lui Windisch, ar fi trebuit corectată). Interesant mi se pare faptul că şi lingvistul german remarcă referirea lui Şăineanu – pe linia lui Hasdeu – la „ideile latente" teoretizate de Bréal, însă consideră acest amănunt drept ceva minor (mai degrabă „un caz particular lingvistico-psihologic"), considerând că Şăineanu ar fi trebuit să aibă în vedere „miezul primelor studii semasiologice ale lui Bréal" (vezi Windisch 1991/2006: 230).

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

> Así, en Rumanía, B. P. Hasdeu, al discutir el modelo de Schleicher, propone un modelo con siete disciplinas, cuatro para lo «físico-psíquico» del lenguaje (*fonología*, *morfología*, *lexiología* [sic] y *onomatología*) y tres para lo «psíquico-físico» (*semasiología*, *sintaxis* y *noematología*). La «noematología» sería la disciplina correspondiente a las «ideas latentes» de Bréal. Cf. la obra de Şăineanu [*Încercare asupra semasiologiei limbei române*, 1887, n.m. C.M.] que se cita más adelante, pág. 5. (Coseriu 2000: 27, nota de subsol nr. 22).

4.2. Să nu fi ştiut Coşeriu la ce se refereau „ideile latente" ale lui Bréal? Dimpotrivă! Rezumând unele contribuţii ale ilustrului lingvist francez, Coşeriu spune astfel:

> Las lenguas indo-europeas pertenecen a las más adelantadas; en cambio, el que en ciertas lenguas amerindias no se pueda decir «cabeza», sino sólo «mi cabeza», «tu cabeza», «su cabeza», es «assurément barbare» (*ibid*.: 38).

Urmează o notă de subsol în care este citat un alt exemplu asemănător dat de Bréal cu privire la limba guaraní, după care Coşeriu comentează:

> Es curioso que, en casos como éste, Bréal no aplique el criterio que, en «Les idées latentes du langage», 1868, aplicaba a los derivados y compuestos de lenguas indoeuropeas (el criterio de lo sobreentendido o de la «elipsis interna») (*ibid*.).

5. Singura încercare contemporană (pe care eu o cunosc) de recuperare şi de valorificare a concepţiei noematologice a lui Hasdeu îi aparţine lui Gh.N. Dragomirescu (1995: 38–39), care recunoaşte în Hasdeu un precursor pentru ceea ce el a numit cândva (în 1939) „*perisintaxa* propoziţiei şi a frazei"[9]. Această perisintaxă urmăreşte tocmai „sensul lipsit de formă [= expresie]", iar Dragomirescu observă că unii autori germani folosesc chiar termenul de *intentionale Bedeutung* (cf. „cugetare intenţională" la Hasdeu) pentru a desemna aşa ceva. Interesat cu precădere de stilistică, specialistul român (după ce trece în revistă şi distincţiile ori termenii unor cercetători germani, precum Helmut Dempe şi Emil Winkler) leagă teoria lui Hasdeu de următoarele concluzii:

> Analiza tuturor construcţiilor altoite pe structura gramaticală a enunţului (propoziţie, frază) este menită să pună în lumină sursa stilistică a comunicării verbale determinând toate acele „sensuri intenţionale" care însoţesc informaţia pură, ori de câte ori avem de a face cu un text literar. Observaţie cu care ne apropiem de „poetica ilocuţionară" americană care discriminează între *competenţa locuţionară* – întemeiată pe structura pur locuţionară a enunţurilor – şi *competenţa literară* care implică relevarea unor acte de limbaj caracterizate ca structuri de natură pur „intenţională" (*ibid*.: 39).

6. În mod cert, *sensul lipsit de expresie*, despre care am vorbit până acum, ne-ar putea îndemna (cf. şi cele spuse de Dragomirescu, *supra*, **5.**) să ne întrebăm dacă nu cumva sensul în cauză cuprinde şi «sensul» în accepţie coşeriană, în calitate de conţinut al unui text/discurs, act concret de comunicare ş.a.m.d. (vezi Munteanu 2007: 40 şi, în special, Munteanu 2012: 356), adică sensul care face obiectul hermeneuticii pe care Coşeriu a numit-o (încă din anii '50) *lingüística del texto*. Se

[9] Vezi Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa şi stilistica propoziţiunilor independente*, Tip. Astra, Braşov, 1939, p. 41, *apud* Dragomirescu 1995: 38.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

pare că nu (sau doar parţial). Nimic din cele afirmate de Hasdeu (şi de Bréal) nu ne îndreptăţesc să susţinem o asemenea ipoteză. Iar la Coşeriu, obiectul lingvisticii textului şi obiectul skeologiei lingvistice sunt bine delimitate. Aceasta nu înseamnă că cele două «obiecte» se exclud reciproc. Dimpotrivă. În realitatea complexă a vorbirii, sensul (unui text literar, bunăoară) nu se poate naşte şi nici nu poate fi revelat fără aportul cunoaşterii „lucrurilor" (şi a opiniilor/ideilor despre „lucruri"). După cum ne învaţă Coşeriu, într-un discurs/text sensul apare (sau este înţeles) datorită combinării semnificatelor de limbă cu desemnarea. Altfel spus (dat fiind faptul că limbajul este dublu semiotic), a vorbi, în acest caz, de un sens lipsit de expresie (adică de semnificant) nu ar fi în întregime corect, fiindcă semnificatele se convertesc, la un nivel superior, în „semnificantul" asociat sensului. În schimb, sensul lipsit de expresie/formă la care se referea Hasdeu reprezintă cunoaşterea cu privire la „lucruri", adică exact obiectul skeologiei coşeriene.

7. În încheiere, câteva cuvinte şi despre cei doi termeni, *noematologie* şi *skeologie*. Este greu de hotărât care este mai potrivit. Observ, totuşi, că termenul propus de Hasdeu poate induce „neiniţiaţii" în eroare, pe de o parte, fiindcă gr. *nóema* denumea în vechime o figură de sens (deci, ne trimite iarăşi spre lingvistica textului)[10]; pe de altă parte, fiindcă în limba română există deja cuvântul *noimă* (< ngr. *nóima*, urmaş al gr. *nóema*) a cărui semnificaţie ne duce cu gândul tot la hermeneutică/lingvistica textului.

Bibliografie

Bartel 1997: Dietrich Bartel, *Musica Poetica: Musical-Rhetorical Figures in German Baroque Music*, Lincoln, University of Nebraska Press.

Bréal 1868/1882: Michel Bréal, *Les idées latentes du langage* [prelegere ţinută la Collège de France în 1868], în Michel Bréal, *Mélanges de mythologie et de linguistique*, deuxième édition, Paris, Librairie Hachette et Cie, p. 295–322.

Coseriu 1966: Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico* [1966], în Coseriu 1977: 87–142.

Coseriu 1970: Eugenio Coseriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural* [1970], în Coseriu 1977: 185-209.

Coseriu 1976: Eugenio Coseriu, *La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo «coupe-papier»)* [1976], în Coseriu 1978/1987: 239–264.

Coseriu 1977: Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.

Coseriu 1978/1987: Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales*. *Estudios de lingüística funcional* [1978], Segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos.

Coşeriu 1981/1994: Eugen Coşeriu, *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor* [1981], în Idem, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică*. *Trei studii*, Cu o

[10] Termenul νόημα se găseşte şi la Quintilian, desemnând o figură de sens (*Arta oratorică*, II, 11, 1). Quintilian revine, peste câteva sute de pagini, mai explicit asupra acestui termen, precizând că „sub această denumire se poate înţelege orice cugetare, însă ei [retorii moderni, n.m., C.M.] înţeleg cugetările neexprimate şi numai sugerate; de felul acesta sunt cuvintele referitoare la tânărul pe care sora sa îl răscumpărase în mai multe rânduri din şcoala de gladiatori şi pe care el o acuza, pe baza legii talionului, că îi tăiase degetul mare în timpul somnului: «Meritai, îi zise ea, să ai mâna întreagă!»; se subînţelege: «ca să lupţi ca gladiator»" (*ibid*., VIII, 5, 12). Pentru un istoric al conceptului în cauză, vezi şi Bartel 1997: 339–342.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)

prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiinţă, p. 129–149.
Coseriu 1992: Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.
Coseriu 2000: Eugenio Coseriu, *Bréal: su lingüística y su semántica* [1997], în *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*, în *Actas del Congreso Internacional de Semántica (Universidad de La Laguna, 1997)*, I, Madrid, p. 21–43.
Dragomirescu 1995: Gh. N. Dragomirescu, *Dicţionarul figurilor de stil*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Hasdeu 1881/1984: B. Petriceicu Hasdeu, *Istoria limbei române, Partea I. Principie de linguistică*, în *Cuvente din bătrâni*, Tomul III [1881], Ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Hasdeu 1882: B. P. Hasdeu, *Studie de ştiinţa limbei. Un nou punct de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative*, în „Columna lui Traian", Ianuarie, 1882, p. 19–31.
Munteanu 2007: Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Piteşti, Editura Independenţa Economică.
Munteanu 2012: Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coşeriană. Teorie, aplicaţii şi interviuri*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.
Munteanu 2013: Cristinel Munteanu, *Raportul dintre skeologie şi frazeologie (cu referire la sintagma terminologică „apă minerală")*, în Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*, Iaşi, Editura Institutul European, p. 110–121.
Poghirc 1968: Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.
Poghirc 1970: Cicerone Poghirc, *În legătură cu Hasdeu şi cu obiectivitatea ştiinţifică*, în „Limba română", anul XIX, nr. 2, p. 153–165.
Şăineanu 1887/1999: Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor* [1887], Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Livia Vasiluţă, Timişoara, Editura de Vest.
Windisch 1991/2006: Rudolf Windisch, *Începuturile cercetării semasiologice în România: Lazăr Şăineanu* [1991], în Rudolf Windisch, *Studii de lingvistică şi filologie românească* (editori: Eugen Munteanu şi Oana Panaite), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, p. 229–244.

B.P. Hasdeu's Noematology: An Anticipation of E. Coseriu's Skeology

In a study published in 1882, B.P. Hasdeu – correcting and completing a classification of linguistic sciences made by Schleicher – was introducing a new science, *noematology*, which was to deal with what Bréal referred to as "latent ideas" of language. A thorough analysis of Hasdeu's ideas reveals the fact that he anticipates (up to a point) the proposal that E. Coseriu would later make: *skeology*, seen as a linguistic science meant to study the contribution of the knowledge of "things" (and of the ideas on "things") to speech. Obviously, our paper will point out (according to the principle *alcances y límites*) both the merits (as excellent intuitions) and the limits of Hasdeu's conception (for instance, when talking about meaning, Hasdeu does not make a difference between *designation* and *signification*, while the distinction between *the knowledge of language* and *the knowledge of things* is quite vaguely drawn). At the same time, we will try to show the extent at which Hasdeu's ideas can be connected to pragmatics (or to an "illocutionary poetics"), as it was stated not long ago.

BDD-A1130 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:48 UTC)